

De Europese Unie beleeft niet alleen een economische en financiële crisis. Ook politiek verkeert de EU in zwaar weer. Het laatste jaar zijn zeker negen nationale regeringen vervangen. De stem van de middenklasse is steeds moeilijker te winnen vanwege de toenemende onzekerheden en het gevoel van sociale demotie.

Henk en Ingrid in de EU

De opbouw van de Europese verzorgingsstaten na de Tweede Wereldoorlog zorgde voor een steeds veiliger onderkomen voor steeds grotere delen van de bevolking. Zij genoten meer en meer inkomensbescherming, gezondheidsvoorzieningen, onderwijs en financiële steun bij hun huisvesting. Een en ander leidde tot een zekere eenvormigheid, collectief aangeduid als de 'middenklasse': alles tussen de onzekerheden van de onderste rafelranden van de maatschappij, en de bovenkant van de samenleving die zich ook wel zonder die voorzieningen kon redden.

Tussenlaag

Het woord middenklasse verwijst naar de sociale gelaagdheid van maatschappijen. In de vroegmoderne Europese samenlevingen was de middenklasse de categorie tussen adel en boeren, in de industriële maatschappij die tussen fabrikanten en kapitaalverschaffers enerzijds en ongeschoold werkvolk anderzijds. Gaandeweg trad een verdere verfijning van de beroepsonderscheidingen op. De mal van de verzorgingsstaat zorgde voor een nieuwe afbakening van de middenklasse met een gestaag toenemend, maar bescheiden inkomen plus de zekerheden van overheidsvoorzieningen waar vooral de middenklasse toegang toe had. Deze middenklasse vormde

ook de ruggengraat van de diverse politieke partijen die de verzorgingsstaat collectief, zij het met enig accentverschil, ontwierpen en steunden. Ze worden tegenwoordig wel aangeduid als de traditionele volkspartijen vanwege hun brede achterban. In Nederland gaat het om de CDA, PvdA en VVD.

Middenklasse en nationale staat zijn in dit 'verzorgingsarrangement' bijna onverbrekkelijk met elkaar verbonden. Dat gaat nu pijn doen. Hubert Smeets van het *NRC Handelsblad* schreef op 12 mei dat de middenklasse – veel meer dan de onder- en de bovenklasse – gekerkerd is in de natiestaat. Zij zit vast aan haar woonplek vanwege haar bezit – de niet afbetaalde woning die niet meer zonder verlies verkocht kan worden, haar (nationale) diploma en daarmee territoriaal gebonden baan.

Inkomensverdeling

De middenklasse wordt vaak afgebakend op basis van inkomen. Een Franse studie verdeelt

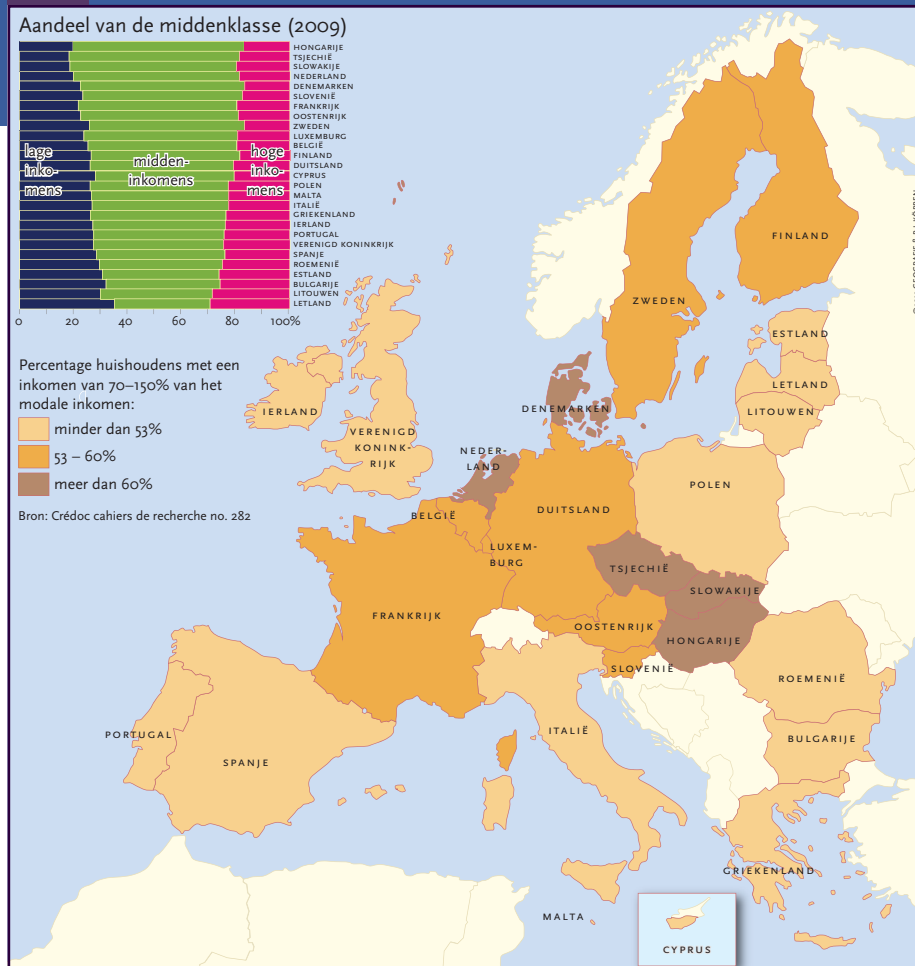
de huishoudens per land op basis van hun netto-inkomen en spreekt van lage inkomens voor wie minder verdient dan 70% van de mediaan, middenklasse-inkomens tussen 70% en 150% en hoge inkomens boven 150% van de mediaan. Elke lidstaat wordt in de Franse studie dus beschouwd als een aparte maatschappij met een eigen sociale stratificatie. Het gemiddelde inkomen van een huishouden uit de middenklasse in de EU-27 is €17.000, maar dat loopt uiteen van €2500 voor de Roemeense tot €37.000 voor de Luxemburgse middenklasse. In een *ever closer Union* leidt dat tot groeiende problemen.

De middenklasse beslaat tegenwoordig een omvangrijk deel van de Europese bevolking (gemiddeld 53%), maar tussen de landen bestaan aanzienlijke variaties (figuur 1). De inkomensopbouw loopt ook uiteen, maar in de regel is de lage-inkomensgroep groter dan de hoge (Tsjechië en Slowakije uitgezonderd). In Nederland zijn de groepen bijna gelijk.

De middenklasse is sinds 1990 in een aantal landen flink geslonken en in enkele (Hongarije en Ierland) gegroeid. In de meeste van de 18 landen waarvoor gegevens bekend zijn, is de situatie echter praktisch onveranderd (minder dan 4% verschil). Zo ook in Nederland waar de middenklasse 1% groter werd.

De middenklasse vormde lange tijd de ruggengraat van politieke partijen als CDA, PvdA en VVD

Figuur 1: Omvang middenklasse en gemiddeld jaarlijks inkomen

Anders dan vaak beweerd wordt, is de middenklasse de laatste dertig jaar niet armer geworden, integendeel, maar het gemiddelde inkomen van de middenklasse is vaak minder snel gestegen dan dat van andere inkomensgroepen. In de meeste landen is het gemiddelde inkomen van de hoge-inkomensgroep het sterkst gestegen. Dat geldt ook voor Nederland.

Mondialisering

De versobering van de verzorgingsarrangementen tast echter ook de zekerheden van de middenklasse aan. Dat geldt zeker in Centraal en Oost-Europa waar ze rond 1990 in een maatschappelijke stroomversnelling gestort werd.

Een en ander hangt sterk samen met de economische mondialisering, de groot-scheepse herverdeling van werkgelegenheid ver over nationale grenzen en de continue bezuinigingen door de eigen overheid. De arbeidsvoorwaarden voor nieuwe generaties zijn danig verslechterd. De financiële crisis komt hier nog bovenop en raakt de middenklassers hard met hypotheekproblemen, dalende huizenprijzen en wankelende pensioenfondsen. Zij worden onherroepelijk mede aangeslagen voor de lastenverzwaring als gevolg van de bankencrisis en de oplopende overheidstekorten. Ze moeten ook nog extra oppassen dat hun baan bij de komende bezuinigingsronde niet wordt opgeheven. Proletarisering van de middenklasse – grote onzekerheid en feitelijke achteruitgang – kan nu veel breder om zich heen gaan grijpen. Binnen de Europese – en al eerder de Amerikaanse – middenklasse ontstaat hierdoor een angstcultuur.

De Europese Unie

Na de oorlog werd de middenklasse onderdeel van de permissieve consensus over politiek-bestuurlijke constructies die de groeiende eenwording van Europa mogelijk maakten. Het klonk goed, het was ingewikkeld, saai, ver weg. De elites die zich ermee bezig hielden, kregen carte blanche. Het materiële gewin diende, voor zover nodig, als legiti-mering – zeker in Nederland. De Europese samenwerking bracht economische voordelen en voor de rest geloofden we het wel. In Frankrijk en Duitsland werden de politieke doelstellingen van de EU – nooit meer oorlog – altijd ook op de voorgrond gesteld. Het

eenzijdige Nederlandse perspectief wreekt zich nu. In een tijd waarin Europese solidariteit vereist is, werkt de volle nadruk op materieel gewin onhandig.

De EU heeft het potentieel een grotere, vrij toegankelijke ruimte voor de middenklasse te scheppen, bijvoorbeeld door de wederzijdse erkenning van nationale diploma's ter bevordering van de arbeidsmobiliteit. Een gerieflijke Europese arbeidsmarkt voor de middenklasse vergt nog heel veel meer: compatibiliteit van sociale voorzieningen op allerlei terreinen en op den duur een Europees basispakket. Kortom, een sociaal Europa.

In het huidige tijdsbestek is het extra moeilijk de deuren van de nationale kerkers verder open te krijgen. De nadruk lag heel lang op de ontwikkeling van de interne markt, en de Commissie leek vooral een voorvechter van de neoliberale orthodoxie. In het Europese dispuut over bezuiniging versus economische groei zijn de verzorgingsarrangementen – nationaal en op Europees niveau – ook

ver uit het zicht gebleven. Naarmate de EU na 1990 in het dagelijks leven van de middenklassen meer zichtbaar werd, bleken er behalve voordelen ook scherpe kantjes aan te zitten. De europeanisering van de politiek brengt nieuwe verschillen van inzicht, politieke kwesties en soms heftige disputen in brede kring met zich mee.

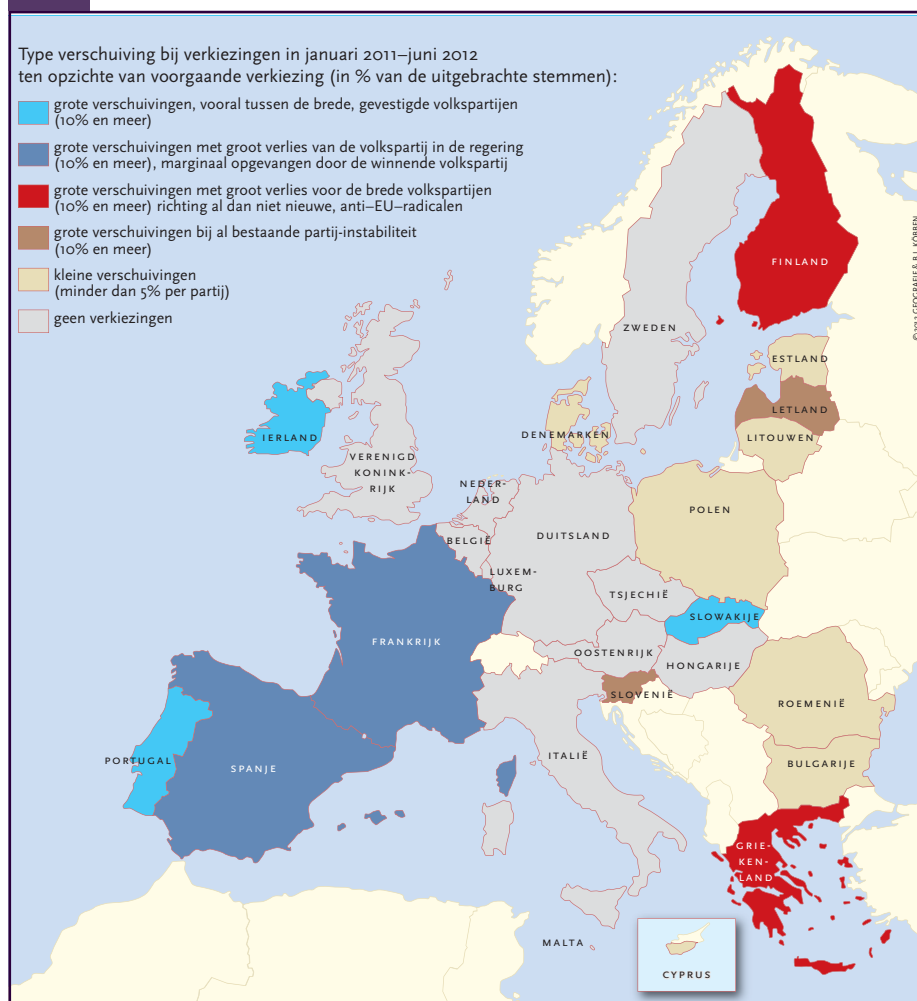
De politieke arena

In Nederland hebben de grote volkspartijen heel lang verreweg de meeste stemmen getrokken: hun aantrekkingskracht reikte tot ver voorbij de middenklasse. Tot 1994 (enorm verlies CDA) trokken ze doorgaans zo'n 80% van de stemmen. In 1994 zakte dat naar 66%, in 2002 met Fortuyn en de LPF naar 58% en in 2010 met Wilders en de PVV naar 54%. De wispelturigheid van het Nederlandse electoraat nam sterk toe. Nederland toonde daarbij een Europese trend: de band tussen de middenklassen en de grote volkspartijen van de naoorlogse periode werd losser. Er kwam ruimte voor nieuwe politieke formaties.

Sommige formaties bekenden zich onomwonden tot de Europese zaak. Andere werden veelal gedreven door populisme, nationalisme en verzet tegen de afbrokkeling van bestaande zekerheden. Bij populisme wordt de kloof tussen politieke elite en gewone burger – Jan Modaal (of hier eigenlijk: Mediaan),

Tot 1994 trokken de grote volkspartijen zo'n 80% van de stemmen, in 2010 slechts 54%

Figuur 2: Electorale verschuivingen bij nationale verkiezingen in de periode januari 2011– juni 2012

(+12%) met zijn retorisch begaafde leider Tsipras tegen de ‘oude politiek’, en de Gouden Dageraad (+7%) met zijn angstwekkende knokploegen tegen de migranten. Finland en Griekenland zijn binnen de EU erg verschillende staten met zeer uiteenlopende posities in de economische en financiële crisis. Zouden zij gezamenlijk model kunnen staan?

Om dat te achterhalen keken wij naar alle parlementaire verkiezingen in de lidstaten tussen begin 2011 en half juni 2012. Dat waren er 13. Bij nadere beschouwing waren er maar twee duidelijke voorbeelden van het door Smeets beschreven model: een forse ruk van ruim 10% van de stemmen vanuit de traditionele brede volkspartijen richting nieuwe ‘anti-Europese, xenofobe dan wel radicale formaties ter linker- of rechterzijde’, waarbij de middenklasse dan het ‘drijfzand’, de veranderende kiezers, zou vormen. Het ging – inderdaad – om Finland en Griekenland.

Figuur 2 laat zien dat de electorale veranderingen in de EU ruwweg in vijf typen uiteenvallen. We hebben deze vijf typen gekoppeld aan gegevens over de middenklasse: huidige omvang, krimp of groei in de laatste twintig jaar, relatieve vooruitgang van de middenklasse-inkomens ten opzichte van hoge en lage klasse, en jaarlijkse inkomensgroei van de middenklasse. In het algemeen blijkt er geen verband tussen typen electorale verandering en het profiel van de middenklasse, maar er zijn wel een paar suggestieve samenhangen. In de landen met kleine electorale veranderingen lijkt de krimp van de middenklasse relatief gering en was de jaarlijkse inkomensgroei de afgelopen twintig jaar groot. Dit duidt op een betrekkelijk comfortabele positie. Het gaat om landen aan beide zijden van het voormalige IJzeren Gordijn. Voor het overige lijken de grote electorale verschuivingen in de afgelopen anderhalf jaar niet zozeer verbonden te zijn met kenmerken van de middenklasse, maar met de politieke verhoudingen in elke lidstaat.

De komende tijd zullen de risico's van het bestaan voor de middenklasse in Europa verder stijgen en minstens enige verdere achteruitgang lijkt onafwendbaar. Het is aanmerkelijk dat de middenklasse zich in verkiezingen en in buitenparlementaire acties scherper gaat profileren. Maar ook dan lijkt er meer dan de Fins-Griekse smaak in het assortiment voorhanden. •

Henk & Ingrid – tot probleem gemaakt en gepolitiseerd. Specialistische kennis als bron van beleid wordt te kakken gezet. Het beleden nationalisme is nostalgisch op de jaren 50 gericht en vaak vermengd met een vrijheids-ideaal dat helemaal niet bij die tijd past. Het verzet tegen afbrokkelende verzorgingsarrangementen gaat gepaard met een groot wantrouwen tegen de staat als leverancier.

Terwijl deze ideologische impulsen aanvankelijk vooral opkwamen bij kwesties rond immigranten, lijkt het brandpunt van de aandacht zich nu toe te spitsen op de EU. De verschuiving in de aandacht van Wilders en de PVV in Nederland is in dit opzicht extreem, maar de richting is niet uitzonderlijk. De SP ging hem voor en de groeiende anti-EU-stemming is ook elders in Europa zichtbaar.

Crisis

Is er ook in de huidige crisis een verschuiving van de electorale voorkeuren weg van de grote volkspartijen richting radicalen te onderken-

nen en houdt deze verband met de positie van de middenklassen in de Europese lidstaten? Hubert Smeets is in zijn stuk stellig, maar hij richt zijn vizier in feite vooral op Finland en Griekenland. De partij der Ware Finnen groeide in 2011 met 15% ten koste van grote volkspartijen en vooral de Centrum-partij. De Ware Finnen zijn nationaal conservatief, eurosceptisch en verdedigen progressieve belastingen voor een volbloed verzorgingsstaat. Bij de Griekse parlementsverkiezingen van afgelopen mei verloren de twee grote, aloude formaties PASOK en Nieuwe Democratie veel stemmen aan de SYRIZA

Het verzet tegen afbrokkelende voorzieningen gaat gepaard met een groeiend wantrouwen tegen de staat